

Medborgerskap og deltakelse

Barrierer for utøvelse av medborgerskap for mennesker
med funksjonsnedsettelse

27

VID vitenskapelige høgskole

Oslo

Bacheloroppgave

Bachelor i sosialt arbeid

Kull: Sosdel18

Antall ord: 8754

10.05.2022

Opphavsrettigheter

Forfatteren har opphavsrettighetene til oppgaven.
Nedlasting for privat bruk er tillatt.

Sammendrag

I denne litteraturstudien undersøker jeg hva som kan forhindre utøvelse av medborgerskap for mennesker med ulike funksjonsnedsettelse. Jeg benytter Thomas H. Marshalls analyse av medborgerskapets sivile, politiske og sosiale element som grunnlag for å differensiere og identifisere de ulike områdene for samfunnsdeltakelse, og presenterer mine funn i lys av denne inndelingen. Oppgaven redegjør for ulike måter å utøve medborgerskap på, og drøfter premissene for et mer inkluderende medborgerskap. Likeverd og inkludering tematiseres som relevante begreper for å forstå medborgerskapets målsetting: Å gi alle mennesker likeverdig rett til deltakelse i alle samfunnets arenaer, uavhengig av funksjonsevne.

Abstract

In this literature study, I examine what can prevent the exercise of social citizenship for people with various disabilities. I use Thomas H. Marshall's analysis of the civil, political and social element of citizenship as a basis to differentiate and identify the various areas of civic participation, and present my findings in the light of this division. The thesis explains different ways of exercising citizenship and discusses the premises for a more inclusive citizenship. Equality and inclusion are themed as relevant concepts to understand the goal of social citizenship; Giving all people equal right to participate in all arenas of society, regardless of functional ability.

Takk til alle som støttet min kamp for adgang til
utdannelse, og som heiet på min gjennomføring

Men over alt -

Takk Vibekke
Alt jeg er i dag er jeg fordi du
så innstendig
trodde at jeg kunne være det

Innholdsfortegnelse

Sammendrag	III
Abstract.....	III
1 Innledning.....	1
1.1 Problemstilling	1
1.2 Bakgrunn for valg av tema	2
1.3 Sosialfaglig relevans	3
1.4 Begrepsavklaringer.....	4
1.5 Avgrensing.....	5
1.6 Struktur	6
2 Metodisk tilnærming	8
2.1 Om litteraturstudiet	8
2.2 Metodekritikk.....	9
2.3 Kildekritikk	10
3 Teori	13
3.1 Funksjonsnedsettelse.....	13
3.2 Medborgerskap	14
3.3 Medborgerskap og deltakelse	16
3.4 Medborgerskap - som status eller praksis.....	17
3.5 Medborgerskap som praksis.....	17
3.5.1 Ordinært medborgerskap.....	17
3.5.2 Aktivt medborgerskap	18
3.5.3 Inkluderende medborgerskap	18
3.5.4 Aktivistisk medborgerskap.....	18
4 Empiri	20

4.1	Medborgerskapets sivile sfære - diskriminering i arbeidslivet.....	20
4.2	Medborgerskapets politiske sfære - politisk deltakelse.....	22
4.3	Medborgerskapets sosiale sfære - inklusjon	23
5	Drøft.....	25
5.1	Deltakelse i medborgerskapets ulike sfærer	25
5.2	Medborgerskap og likeverd	26
5.3	Medborgerskap og inkludering	28
5.4	Medborgerskapsarbeid i praksis	29
6	Konklusjon	31
7	Avsluttende betraktninger	33
	Litteraturliste.....	34
	Vedlegg 1 – Selvvalgt litteratur	39

1 Innledning

Tross formelt innfridde medborgerskapsrettigheter opplever mennesker med ulike funksjonsutfordringer i dag en rekke barrierer i forhold til velferdsstatens intensjoner om full sosial og økonomisk deltakelse (Karlsson & Borg, 2017, s. 58; Pettersen, 2022, s. 33). Rettigheter som er selvsagt for innbyggere flest, oppleves ikke nødvendigvis like selvsagt for mennesker med funksjonsnedsettelse (Stang & Sveaass, 2016, referert fra Karlsson & Borg s. 89). Likeverd, inkludering og medborgerskap har lenge ligget til grunn for dagens sosialpolitikk (se f.eks. NOU 2001: 22, s. 10-14). Dette har ikke forhindret at mennesker med funksjonsutfordringer fremdeles opplever å ikke gis reelle muligheter for samfunnsdeltakelse og livsutfoldelse på lik linje med andre (Karlsson & Borg, 2017, s. 89). Noen opplever å bli diskriminert på arbeidsmarkedet (Bjørnshagen & Larsen Østerud, 2021, s. 210-225), mens andre opplever å være uønskede naboer (Pettersen, 2022, s. 36; Karlsson & Borg, 2017, s. 89). Med det begrenses deres mulighet til fullt medborgerskap. Jeg ønsker med denne oppgaven å utforske hvordan medborgerskap kan utøves, og hva som kan ligge til grunn for at mennesker med funksjonsutfordringer forhindres i dette.

1.1 Problemstilling

Jeg vil i denne oppgaven undersøke hvordan mennesker med ulike funksjonsnedsettelse kan oppleve barrierer for samfunnsdeltakelse og medborgerskap, under problemstillingen:

«Hva kan forhindre utøvelse av medborgerskap for mennesker med funksjonsnedsettelse?»

Tilhørende forskningsspørsmål:

1. Hvordan kan manglende mulighet for deltakelse forhindre muligheten til å utøve medborgerskap?
2. Har likeverd relevans for utøvelse av medborgerskap?
3. Hva kan bidra til økt inkludering og medborgerskap?

1.2 Bakgrunn for valg av tema

Jeg har lenge vært nysgjerrig på begrepet medborgerskap. Gjennom studiene i sosialt arbeid opplever jeg at det har vært lagt stor vekt på brukerrollen, og brukerfokuset i sosialt arbeid. Funksjonsnedsettelse er samtidig en del av min egen hverdag. Med personlig erfaring fra det å være tjenestebruker, og å ha opplevd barrierer for å kunne delta på ulike samfunnsarenaer opplever jeg imidlertid brukerbegrepet, både av faglige og personlige årsaker, som begrensende for min forståelse av mennesket. Medborgerskap oppleves for meg å favne over en bredere forståelse av mennesket i samfunnet, og oppleves også i større grad å romme anerkjennelse av hvert enkelt menneske som en verdifull, og likeverdig del av samfunnets funksjonsmangfold.

Flere forskere hevder at medborgerskapstenkningen på enkelte fagfelt er å regne som nytenkning (se f.eks. Pettersen, 2022, s. 32; Karlsson & Borg, 2017, s. 88). Medborgerskap som begrep er i helse- og sosialsektoren i hovedsak uttalt innenfor utvikling og tilrettelegging av tjenester til personer med psykisk utviklingshemming (Pettersen, 2022, s. 33). Samtidig omhandler medborgerskapet nettopp forholdet mellom individ og samfunn, som er et av sosialt arbeids viktigste spenningsfelt (Levin, 2004, s. 15). Jeg undrer meg derfor, i min utforsking av medborgerskapslitteraturen at jeg så lett finner sykepleiernes, sosiologenes og samfunnsviternes, men ikke sosionomens røst i et felt som har en så sterk sosialfaglig ramme.

Laila Granli Aamodt (2013) stiller i artikkelen "Sosionomen på barrikadene" spørsmål ved hvor sosionomens stemme har blitt av i den offentlige debatten, der hun mener at områder med tydelig sosialfaglig forankring ikke lenger først og fremst tematiseres hos nettopp den yrkesgruppen som har sin forankring i sosialt fagfelts perspektiver, men trekker frem både barnepsykiatere og sosiologer som tydelige stemmer i den sosialpolitiske debatten (s. 99-104).

Jeg ønsker med mitt arbeid å bidra til å gi sosionomen en røst, og en rolle, i den pågående medborgerskapsaktualiseringen i helse- og sosialsektor (se f.eks. Karlsson, 2021, s. 34-47;

Karlsson & Borg, 2017, s. 77-98; Pettersen, 2022, s. 29-39; Sommer et. al., 2013, s. 36-45; Næss i intervju med Kristiansen Rønning, 2021). Jeg vil med denne oppgaven forsøke å legge opp til et begynnende, teoretisk grunnlag for dette.

1.3 Sosialfaglig relevans

Medborgerskap innebærer å sikre at alle mennesker, også mennesker med funksjonsnedsettelse, opplever de samme mulighetene til livsutfoldelse og deltakelse (NOU 2001 :22, s. 11). Medborgerskap er innholdsmessig beslektet med begreper som sosial inkludering og deltakelse, og omfatter både rettigheter, gjenkjennelse, inkludering, deltakelse og tilhørighet. Utenforskap eller marginalisering brukes ofte som antonymer til medborgerskap (Pettersen, 2022, s. 30). Å kjempe mot forhold som bidrar til marginalisering og utenforskap er en sentral side ved sosialt arbeids virkeområde (Berg et. al., 2015, s. 24), enten vi arbeider i NAV, barnevern, skole eller helsetjenester. Å arbeide for økt medborgerskap og like muligheter for deltakelse på alle samfunnets arenaer må derfor ses som en viktig målsetting for sosialt arbeid.

Den norske sosialarbeideren Edgar Marthinsen hevder at sosialt arbeid startet nettopp med en endret forståelse av mennesket i samfunnet, der likhet, likeverd og frihet ble grunnleggende forutsetninger for at den enkeltes utgangsposisjon ikke måtte være avgjørende - alle mennesker måtte ha tilgang til det samme mulighetsrommet, uavhengig av utgangsposisjon (Marthinsen, referert fra Levin, 2004, s. 20). Alle menneskers grunnleggende likeverd og rett til vern mot diskriminering på grunnlag av funksjonsnedsettelse ligger i dag til grunn som forpliktende verdier for sosialt arbeids profesjonsutøvelse (Fellesorganisasjonen, 2019), og må ses førende for vår praksis.

Sosialt arbeid handler samtidig om å yte tjenester basert på teoretisk kunnskap, der verdigrunnlaget ligger som fundament (Berg et. al., 2015, s. 33). Sosialt arbeid opererer

dermed i spenningsfeltet mellom teori og praksis, der begge dimensjoner forutsetter hverandre på felter der vi trenger mer utforskning (Levin, 2004, s. 13). Teoretiske perspektiver gir sosialarbeideren analytiske redskap til å forstå sosiale problemer og interaksjoner mellom mennesker og systemer, og gir slik retning til utøvelsen av sosialt arbeid (Levin, 2015, s. 40). Å inneha en teoretisk forståelse for medborgerskapsbegrepet, fundamentert i sosialt arbeids verdier, bør derfor ses som et viktig grunnlag for sosionomens profesjonspraksis.

1.4 Begrepsavklaringer

Medborgerskap

Med medborgerskap menes i denne oppgaven å anerkjennes som et fullverdig medlem i samfunnet hen er en del av på lik linje med andre. Dette innebærer blant annet rett til, og mulighet til likeverdig deltakelse på alle samfunnets arenaer.

Funksjonsnedsettelse

Med funksjonsnedsettelse menes i denne oppgaven mennesker med fysiske, psykiske, kognitive, sosiale eller sensoriske funksjonsutfordringer som i møte med ulike barrierer kan forhindre likeverdig deltakelse på ulike samfunnsarenaer. Funksjonsnedsettelse, funksjonsutfordringer og funksjonshemming er begreper som i denne oppgaven vil benyttes over ett.

Funksjonsnedsettelse vil i denne oppgaven ikke vektlegges utover utifra den rolle de spiller ved å skape barrierer for likeverdig deltakelse på ulike samfunnsarenaer.

Likeverd

Likeverd betegner i denne oppgaven at hvert enkelt menneske har lik verdi i samfunnet, uavhengig av funksjonsevner eller andre differensierende forhold.

Inkludering

Med begrepet inkludering har jeg i denne oppgaven tatt utgangspunkt i Arbeids- og inkluderingsdepartementets (2007) definisjon, som beskriver inkludering som «å fjerne barrierer for deltakelse og å skape like muligheter på alle samfunnsområder for alle individer og grupper. Det er et bredere begrep enn integrering, og det er derfor mulig å være integrert uten å være inkludert» (s. 8-9).

1.5 Avgrensing

Oppgaven vil avgrenses til å drøfte funksjonsutfordringer over ett, uten differensiering av de ulike funksjonsutfordringer. Sentralt for oppgaven vil være funksjonsutfordredes muligheter og hindringer for medborgerskapsutøvelse og aktiv deltakelse på ulike samfunnsarenaer. Fokus vil være på mennesker med funksjonsutfordringer som medborgere, med likeverdige rettigheter til deltakelse på de ulike samfunnsarenaer. Individuelle behov må ikke underkjennes, men vil ikke vektlegges i særskilt grad denne oppgaven.

Av hensyn til oppgavens omfang vil jeg ikke gå inn i teori om stigma og/eller stempingsteori, men avgrense til å drøfte utøvelse av medborgerskapet.

Oppgaven vil videre avgrenses til ikke å vektlegge statsborgerskapsstatus som grunnlag for utløste medborgerskapsrettigheter, men fokusere på medborgerskap som praksis uavhengig av status.

Menneskerettighetene, som på ulike måter reflekterer medborgerskapets rettighetsaspekt, vil av hensyn til oppgavens omfang ikke gis detaljert oppmerksomhet, men begrenses til å gi relevans til medborgerskapets verdigrunnlag.

Tilsvarende vil jeg ikke gå i dybden av anerkjennelsesteori, selv om anerkjennelse tematiseres.

Ulike rettferdighetsteorier vektlegges hos mange forskere i debatten om medborgerskap og deltakelse, f.eks. Nancy Frasers rettferdighetsteori og Martha Nussbaums rettferdighetsteori. Disse vil ikke settes fokus på, da rettferdighet ikke tematiseres i denne oppgaven.

Flere forskere hevder at medborgerskapets premisser har endret seg i takt med nyliberalismens inntog (eks. Boje, 2017, s. 75-81; Askheim, 2012, s.35-62). Av hensyn til oppgavens omfang vil jeg ikke gå i dybden av denne utviklingen, eller den påvirkningen arbeidslinja og aktiveringspolitikken kan ha hatt på dette.

Til sist vil jeg av hensyn til oppgavens omfang ikke gå i dybden på hvilke virkemidler vi som profesjonsutøvere har for å bidra til å styrke funksjonsutfordredes rett til medborgerskap og deltakelse, men avgrense til å eksemplifisere sosialt medborgerskapsarbeid i drøftens siste del.

1.6 Struktur

Kapittel 2, oppgavens metodedel, vil gi et innblikk i min metodiske tilnærming til oppgavens anvendte teoretiske og empiriske litteratur.

Kapittel 3 vil kort redegjøre for funksjonsnedsettelse som begrep, og deretter gi et grundigere teoretisk innblikk i medborgerskapsbegrepet.

I kapittel 4, oppgavens empiridel, vil jeg undersøke hvordan mennesker med funksjonsnedsettelse kan oppleve hindringer for likeverdig deltakelse på ulike samfunnsarenaer som anses som sentrale for mulighet til å utøve medborgerskap.

Kapittel 5, oppgavens drøftedel, vil sette teori om medborgerskapets forutsetninger og premisser i sammenheng med de utfordringene mine empiriske funn belyser. Teorien vil her ha som hensikt å skape et rammeverk for utforsking av medborgerskapets premisser. Empirien vil ha som rolle å belyse variasjoner av barrierer for medborgerskapsutøvelse. I kapittel 6 vil jeg trekke konklusjoner på bakgrunn av mine funn. Til sist vil jeg tillate meg å spille inn noen avsluttende betraktninger.

2 Metodisk tilnærming

Denne oppgaven er et resultat av en litteraturstudie, som er en tilnærming innenfor kvalitativ metode. Kvalitativ metode kjennetegnes ved at forskeren, fremfor å innhente generaliserbar mengdeinformasjon, går i dybden av hva hen vil studere for å forstå menneskelige praksiser og forståelser, og hvordan vi skaper mening i tilværelsen (Leseth og Tellman, 2018, s. 12). En litteraturstudie baserer seg på innhenting av allerede eksisterende kunnskap (Dalland, 2012, s. 228). Den kvalitative forskningen er dermed basert på forskerens egen fortolkning av det innhentede datamaterialet (Tufte, 2018, s. 19), og kunnskapen som legges frem vil være påvirket av den forståelsesrammen jeg selv har brakt med meg inn i arbeidet (Leseth og Tellman, 2018, s. 13-14).

Litteraturstudiens tematisering er formet av egen interesse for medborgerskapsbegrepet, samt interesse for teori- og begrepsutvikling på dette området. Kvalitative studier anses som godt egnet for teori- og begrepsutvikling, ved å tillate et rikt omfang av data, kombinert med en sensitivitet for de sosiale sammenhengenes kompleksitet (Leseth & Tellman, 2018, s. 36).

2.1 Om litteraturstudiet

Litteraturstudien er basert på teoretisk og empirisk litteratur.

Søkemotorene Oria, Idunn, Fontene forskning og Google Scholar har vært benyttet for å innhente både teori og empiri relevant for problemstillingen. Jeg har i hovedsak benyttet søkeordene «medborgerskap», «deltakelse», «funksjonsnedsettelse» og «funksjonshemming», og ulike kombinasjoner av disse. Jeg har avgrenset til å benytte fagfelleverderte artikler, forskningsrapporter og annen litteratur. For å belyse teori har jeg benyttet litteratur om medborgerskapet som jeg kan tolke som anerkjent litteratur på feltet, da dette er verker jeg finner at det oftest refereres til i senere forskning og utvikling av begrepet (eks. Thomas H. Marshall, Thomas Boje). Jeg har valgt å utforske tematikken gjennom både eldre og nyere litteratur, for slik å få en historisk forståelse av begrepenes utvikling. Videre har jeg utforsket pensum for masterstudiet i medborgerskap og samhandling ved VID, for slik å få en økt forståelse for medborgerskapsbegrepets rolle i

sosialt arbeid. Snøballmetoden har vært benyttet gjennom utforsningsprosessen (Leseth & Tellman, 2018, s. 45), ved at jeg har undersøkt nøye de enkelte forfatternes litteraturlister og henvisninger i tekst, og her funnet frem til annen relevant litteratur.

Jeg har også vært i kontakt med ledende forskere på medborgerskapsfeltet, både for å bedre forstå feltets utvikling og stilling i dag, og for å innhente råd og tips om hvor jeg kan finne relevant litteratur for min studie.

2.2 Metodekritikk

Medborgerskapsbegrepet har blitt utviklet på tvers av ulike fagfelt, i hovedsak innen samfunnsvitenskap, sosiologi, statsvitenskap, sosialt arbeid og sykepleievitenskap. En konsekvens av dette kan være at anvendt litteratur har fått en annen fortolkning enn hva forfatteren har tiltenkt, med tanke på at ulike fagfelt kan ha en ulik grunnforståelse av de ulike begreper. Jeg har derfor vært særlig oppmerksom på egen fortolkning av anvendt litteratur, og har forsøkt å opparbeide meg en dypere forståelse av de ulike fagfeltenes differensierte bruk av begrepene, med hensikt å kunne gjenkjenne, og begrense begrepsforståelse og innflytelse fra fagfelt vurdert som mindre relevant for min tilnærming.

Ved utforsking av medborgerskapsbegrepet støter vi også på språklige utfordringer.

Medborgerskap i engelsk litteratur differensierer mellom «citizenship» og «social citizenship», som i norsk sammenheng i hovedsak refererer til henholdsvis statsborgerskapsrettigheter og medborgerskap i et sosialt perspektiv. Dette kan bidra til språklig forveksling, og har for meg understreket behovet for å opparbeide meg en grundig forståelse av begrepene jeg bruker.

Når tekstdata benyttes for å plassere temaet inn i en større sammenheng vil også løsrivelsen kunne innebære at innholdet opprinnelig har blitt til innenfor en annen sammenheng, og en ny kontekst vil derfor kunne gi teksten en ny mening (Leseth & Tellman, 2018, s. 110). Jeg har derfor i størst mulig grad forsøkt å forholde meg til primærkilder, og etterstrebet å finne flere kilder til de viktigste påstandene, for slik å kunne vurdere troverdigheten bak utsagnets

innhold, og samtidig kunne vurdere eventuelle ulike meningsfortolkninger, basert på forfatterens fagområde, hensikt eller andre forhold.

Min forståelse er samtidig påvirket av egne verdistandpunkt, egen historie, og ikke minst også av mitt eget fagfelts forståelse av utfordringer knyttet til min problemstilling. Dette gjør det vanskelig å vurdere anvendt litteratur på objektivt grunnlag. Jeg har forsøkt å motvirke egen forforståelses påvirkning på egen forskning ved å favne bredt over funksjonsnedsettelse som fenomen, for slik å redusere påvirkningen av egenerfart problematikk. Sosialt arbeid er samtidig et verdiladet fagfelt, og vil derfor være vanskelig å utøve på objektivt grunnlag. Vår yrkesidentitet er knyttet opp mot solidaritet med utsatte grupper og kamp for sosial rettferdighet (Levin, 2004, s. 10). Vårt mandat vil unektelig både påvirke, og også binde oss til å forstå samfunnets utfordringer gjennom dette.

Ved å velge empirisk litteratur som beskriver de valgte utfordringer på ulike samfunnsområder vil mine valgte temaområder ikke kunne direkte sammenliknes for slik å kunne finne generaliserbarhet. Formålet med kvalitativ forskning er imidlertid å belyse variasjon (Leseth & Tellman, 2018, s. 19), noe som også har vært min hensikt ved dette litteraturstudie.

2.3 Kildekritikk

Empiri presentert i kapittel 4.1 er en forskningsartikkel skrevet av Vegard Bjørnshagen, stipendiat og Kaja Larsen Østerud, forsker ved Velferdsinstituttet Nova ved OsloMet. De har begge også tidligere publikasjoner omhandlende diskriminering av mennesker med ulike funksjonsutfordringer. Bjørnshagen og Larsen Østerud har undersøkt utbredelsen av og årsakene til diskriminering av personer med funksjonsnedsettelse i ansettelsesprosesser i det norske arbeidslivet. Forskerne har tatt i bruk et flermetodisk design hvor felteksperimentdata har blitt komplementert med kvalitative oppfølgingsintervjuer, for slik å kunne utforske vurderinger og organisasjonsmessige forhold som ligger til grunn for beslutningen om å diskriminere den funksjonshemmede kandidaten (Bjørnshagen og Larsen

Østerud, 2021, s. 211-212). Kvantitativ metode gir oversikt over de store linjene, uten å ta hensyn til detaljinformasjon (Tuftes, 2018, s. 17). Ved å supplere med kvalitativ metode, som kan gi informasjon om menneskelige praksis og forståelser (Leseth og Tellman, 2018, s. 12) gir forskerne også et bakgrunnstepp for sine kvantitative funn.

I empiri presentert i kapittel 4.2 har Ingrid Guldvik, samfunnsviter og førsteamanuensis ved Høgskolen i Lillehammer, Ole Petter Askheim, pedagog og professor ved Høgskolen i Lillehammer og Vegard Johansen, statsviter og seniorforsker ved Østlandsforskning undersøkt funksjonshemmedes deltakelse i lokalpolitikken. Forskerne har samlet datamateriale gjennom to nettbaserte tverrsnittundersøkelser i 74 kommuner (Guldvik et. al., 2010, s. 44). En tverrsnittundersøkelse samler informasjon på en planlagt måte i en definert populasjon på et gitt tidspunkt (FHI, 2016). En svarprosent på henholdsvis 58 % og 68 % vurderes av forskerne som akseptable svarprosent (Guldvik et. al., 2010, s. 38). Forskerne har sett på representativitet utifra alder, kjønn, fylke og partitilhørighet. I studien har deltakerne selv fått vurdere om de opplever seg funksjonshemmet. En bakside ved dette kan være at deltakerne som har svart på undersøkelsen ikke selv bidrar til objektivitet ved undersøkelsens funn. I denne sammenhengen kan imidlertid en slik tilnærming øke funnens relevans for forskningsspørsmålet, hvor forskerne vil undersøke hvorvidt deltakerne selv opplever seg forhindret fra deltakelse. Forskerne understreker selv at deltakere med funksjonshemminger kan være overrepresentert, idet det er grunn til å tro at de som ikke selv kjenner på utfordringer knyttet til funksjonsnivå, eller ikke vet så mye om det kan være underrepresentert i undersøkelsens svarprosent (Guldvik et. al., 2010, s. 38). Deres funn kan derfor tenkes å gi et godt innblikk i funksjonshemmedes egen forståelse av de hindringene de opplever for deltakelse i politikken.

Empiri presentert i kapittel 4.3 er hentet fra Tidsskrift for psykisk helsearbeid, der hvor årets marsutgave helhetlig tematiserer medborgerskap. Fra denne utgaven valgte jeg å bruke Henning Pettersens artikkel "Psykisk helse, medborgerskap og menneskerettigheter" (2022). Pettersen er sykepleier og førsteamanuensis ved Institutt for sosialvitenskap og veiledning ved Høgskolen i Innlandet, og har tidligere publikasjoner i hovedsak omhandlende rus- og psykoseproblematikk. Hans artikkel er også fagfelleurdert, men gir i motsetning til tidligere

presentert empiri lite innblikk i anvendt metode. Pettersen er samtidig åpen om artikkelens hensikt, som er å vise hvordan medborgerskapsbegrepet kan anvendes for å utvikle praksis til støtte for likeverd, inkludering og deltakelse for mennesker med rus- og psykisk helseutfordringer. Pettersen understøtter sitt poeng ved bruk av tidligere forskning, og viser høy grad av transparens ved avsløring av sine kilder.

Oppgavens forståelse av medborgerskapsbegrepets rettighetsaspekt er basert på tankene til Thomas Humphrey Marshall (1893–1981), som var en engelsk historiker og sosiolog. Marshall fikk sin interesse for sosiale forhold vekket da han tilbrakte fire år som sivil krigsfange under første verdenskrig, og han trådte etter krigen inn som foreleser i dette feltet ved London School of Economics. Senere utviklet han en interesse for sosiale klasseforhold, noe som resulterte i essayet "Citizenship and social class" (1950), som i ettertiden ble stående som en av sosiologiens klassikere (Loftager, 2003, s. 9).

Thomas P. Boje (f. 1944), som har bidratt til store deler av oppgavens videreutviklede teoriforståelse har magistergrad i sosiologi og PhD i Business Administration, og er i dag professor i samfunnsvitenskap ved Institutt for Samfunn og Globalisering ved Roskilde Universitet i Danmark. Han har over 50 års erfaring fra sitt fagfelt, og anses for å være en av Danmarks ledende forskere på sivilsamfunn og frivillighet.

3 Teori

Jeg vil i denne delen av oppgaven gi en kort redegjørelse for aspekter ved funksjonsnedsettelse som anses relevant for denne oppgaven, før jeg utforsker medborgerskapets premisser, og ulike måter å utøve medborgerskap på.

3.1 Funksjonsnedsettelse

Funksjonsnedsettelse og funksjonshemming kan forstås på ulike måter. Den medisinske modellen er forankret i individets diagnoser og skader, og forstår funksjonshemmingen som et begrensende avvik ved det enkelte mennesket (Grue & Rua, 2013, s. 121-123; Pettersen, 2022, s. 30). Den sosiale modellen forstår muligheten til samfunnsdeltakelse som forhindret av fysiske, sosiale og kulturelle barrierer (Grue & Rua, 2013, s. 121-123; Lid, 2020, s. 25-26). En sosial modell setter dermed søkelys på sosiale og politiske forhold og vektlegger omgivelsenes rolle i å bidra til funksjonshemming for mennesker med nedsatt funksjonsevne (Lid, 2020, s. 26). I dag argumenteres det i økende grad for en relasjonell forståelse av funksjonshemming (se f.eks. Lid, 2020, s. 26, NOU, 2001: 22, s. 8; Grue, 2013, s. 134), der mennesket forstås som deltaker på ulike samfunnsarenaer, og som slik setter selve interaksjonen mellom mennesket og omgivelsene i sentrum. En slik interaksjonsmodell gir rom for både å se de sosiale og samfunnsmessige forutsetningene for den enkeltes mulighet for deltakelse, og åpner samtidig for å ivareta enkeltindividets behov for tilrettelegging for deltakelse i samfunnet (Lid, 2020, s. 27).

Denne forståelsesmodellen reflekteres også i konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne (2006, artikkel 1), som erkjenner at funksjonshemming er et begrep i utvikling, og at funksjonshemming er et resultat av interaksjon mellom mennesker med nedsatt funksjonsevne og holdningsbestemte barrierer i omgivelsene som hindrer dem i å delta fullt ut og på en effektiv måte i samfunnet, på lik linje med andre (Forente Nasjoner, 2006, artikkel 1.1). Konvensjonen, som ble ratifisert av Norge i 2013, har som formål å fremme likeverd og respekt for mennesker med nedsatt funksjonsevne (art. 1), og fokuserer

særlig på å sikre vern mot diskriminering på bakgrunn av funksjonsevne (art. 5), og rett til arbeid (art. 27), likeverdig deltakelse i det politiske og offentlige liv (art. 29), og rett til et selvstendig liv og til å være inkludert i samfunnet (art. 19).

Konvensjonen omtales som et paradigmeskifte i synet på funksjonsnedsettelse, idet den går fra et i hovedsak medisinsk perspektiv på funksjonsnedsettelse til å legge vekt på rett til autonomi, integritet og rett til deltakelse for mennesker med nedsatt funksjonsevne (Likestillings- og Diskrimineringsombudet, 2015, s. 5-33).

3.2 Medborgerskap

Medborgerskap bygger på prinsippet om at alle mennesker er fullverdige samfunnsmedlemmer, der hvert enkelt individ har et sett med sivile, politiske og sosiale rettigheter som skal sikre en likeverdig status, og likeverdige muligheter og rettigheter til å delta i alle sider av samfunnslivet. (Boje, 2017, s. 15; Karlsson & Borg, 2017, s. 88; NOU 2016: 17, s. 167). Retten til medborgerskap er nært knyttet til, og kommer også til uttrykk gjennom FN's menneskerettigheter (Owen, 2017, s. 264). Realisering av menneskerettighetene kan ses som en forutsetning for utøvelse av medborgerskap. Menneskerettighetene er imidlertid klart rettighetsorientert, og bærer ikke i seg individuelle forpliktelser til samfunnsdeltakelse, slik som medborgerskapsmodellen (Pettersen, 2022, s. 35.)

Medborgerskap, som et kontekstuel begrep, har blitt tolket på ulike måter gjennom historien, og stadig videreutviklet under innflytelse fra sosiologi, filosofi, etikk og statsvitenskap (Pettersen, 2022, s. 30-31). Tradisjonelt knyttes medborgerskapsbegrepet til Thomas H. Marshall (se f.eks. Boje, 2017, s. 158-194; Pettersen, 2022, s. 31; Ekeland, 2021, s. 155; Bergem, 2007, s. 104), som i sine forelesninger beskrev medborgerskapet som historisk opparbeidet gjennom en utvikling av sivile, politiske og sosiale elementer (1950/2003, s. 53-75), som kan forstås som ulike rettighetsfærer.

Den sivile sfære forstås som en sfære der den enkelte gjennom sin rett til autonomi kan forfølge sine særinteresser og utvikle sin individualitet, men hvor han også kan lære verdien

av samarbeid og sosial solidaritet, og kan gjøre seg erfaringer som lærer og forbereder den enkelte på å delta i samfunnslivets aktiviteter.

Den politiske sfæren omhandler retten til politisk deltakelse i det demokratiske samfunnet, gjennom å ha formelle og reelle muligheter for politisk innflytelse gjennom politiske deltakelseskanaler (NOU 2016: 17, s. 167).

Den sosiale sfæren handler om rettigheter som skal sikre borgerne sosial trygghet, og sosialt medborgerskap skal slik legge til rette for livssjanser i det samfunnet borgeren lever i (Bergem, 2007, s. 102-104). Sosiale rettigheter skiller seg fra sivile og politiske rettigheter ved at de muliggjør deltakelse i samfunnet, og er dermed ofte en forutsetning for å kunne oppnå sivile og politiske rettigheter (Maurice Roche, 1992, referert fra Bergem, 2007, s. 104).

Medborgerskapet bygger samtidig på gjensidighet, og forutsetter derfor også aktiv samfunnsdeltakelse og involvering fra borgernes side, for eksempel gjennom å betale skatt og bidra til felles utgifter, eller ved å delta i den demokratiske dialogen (Boje, 2017, s. 15). Det å ivareta sine forpliktelser til samfunnet er en av forutsetningene for å oppleve fullt medborgerskap (Rowe, 2015, referert fra Pettersen, 2022, s. 35). Medborgerskapets rettigheter og forpliktelser vil samtidig reforhandles hele tiden, gjennom deltakelse og dialog i sosiale nettverk og organisasjoner, hvor medbestemmelse om samfunnets fremtidige utforming står sentralt (Boje, 2017, s. 15).

Marshall understreket at medborgerskap handler om å sikre at alle blir behandlet som likeverdige medborgere, og mente at dette kun kunne realiseres ved økte sosiale borgerrettigheter gitt gjennom velferdsstaten (Pettersen, 2022, s. 31). Marshalls analyse har samtidig fått kritikk for i liten grad å vektlegge hvordan medborgerskapet kan utøves, og hvordan rettighetene kan realiseres (Johanson, 1997, referert fra Bergem, 2007, s. 105).

3.3 Medborgerskap og deltakelse

Medborgerskapet skal gi mulighet til å delta i et vidt spekter av aktiviteter, både sosiale, økonomiske og politiske (Fjørtoft, 2016, s. 30). En forutsetning for aktiv utøvelse av medborgerskapet er samtidig at man også har de nødvendige ressursene for deltakelse (Boje, 2017, s. 14). Medborgerskapet angår dermed også de rammebetingelsene som påvirker borgernes muligheter til å delta (Peterson m.fl. 1989, referert fra Karlsson & Borg, 2017, s. 88).

Flere sosiologer påpeker derfor behovet for en fjerde grunnleggende rettighet som medborger, i tillegg til de sivile, politiske og sosiale, omtalt som retten til deltakelse. Mulighet for deltakelse i frivillig og politisk aktivitet vektlegges her for mennesker som i dag ekskluderes fra dette. Det blir hevdet at uten denne rettighetsdimensjonen blir medborgerskapet ufullstendig (Janoski, 1998; Werbner & Yuval-Davis, 1999, referert fra Pettersen s. 31).

De siste årene har det i bestrebelsen etter å utvikle et demokratisk, inkluderende og solidarisk medborgerskap kommet en rekke forsøk på å reformulere medborgerskapets innhold. Nye forsøk på å reformulere medborgerskapsbegrepet kjennetegnes av et økt fokus på å sikre likeverdig deltakelse for alle borgere, og å best mulig fremme muligheter for at borgerne kan være aktive på ulike samfunnsarenaer. Videre vektlegges det at det må skapes rammebetingelser som kan bidra til å sikre sosial rettferdighet gjennom omfordeling og inklusjon av sosialt ekskluderte grupper (Boje, 2017, s. 196).

3.4 Medborgerskap - som status eller praksis

Medborgerskap kan ses som en status eller som praksis. Som status vil medborgerskapet knytte seg til de rettighetene og plikter den enkelte gis i form av å være formelt medlem av et samfunn eller en territorialstat. Analyser som forstår medborgerskapet som status vektlegger statsborgerskapsrettigheter. (Boje, 2017, s. 164).

Som praksis vil medborgerskap manifestere seg ved de handlinger (acts of citizenship) den enkelte foretar seg gjennom å praktisere medborgerskapet (Isin, 2009:38, referert fra Boje, 2017, s. 163). Analyser som fokuserer på medborgerskap som praksis vil i større grad konsentrere seg om inklusjon (Boje, 2017, s. 164).

Denne oppgaven baseres på en slik forståelse, der hvor også den enkeltes reelle mulighet for deltakelse og inklusjon i samfunnet vil ligge til grunn som premiss for utøvelse av medborgerskap.

3.5 Medborgerskap som praksis

Boje (2017) har innhentet kunnskap om ulike måter medborgerskapet kan utøves på i praksis, og deler disse inn i fire kategorier (s. 203- 221).

3.5.1 Ordinært medborgerskap

Det ordinære medborgerskap beskrives hos som et samspill der borgerne utøver sitt medborgerskap gjennom de dagligdagse handlinger, som å gå på jobb, stifte familie og være en nabo (Neveu, 2014, referert fra Boje, 2017, s. 203). Det ordinære medborgerskapet representerer den mest grunnleggende formen for medborgerskapsutøvelse, og sikrer borgerne samfunnsinkludering gjennom familie- og naboskapsrelasjoner. (Boje, 2017, s. 203-204).

3.5.2 Aktivt medborgerskap

Det aktive medborgerskap er en mer involverende måte å utøve medborgerskap på. Det aktive medborgerskap er kjennetegnet ved at personen tar aktivt del i en rekke former for aktiviteter i den offentlige sfæren. Den aktive medborgeren er gjerne en person som stemmer ved valg, og tar aktivt del i det offentlige liv gjennom arbeid og frivillig aktivitet (Boje, 2017, s. 204). Den aktive medborger er ifølge Boje en person som medvirker til at samfunnet fungerer optimalt på de eksisterende premisser, men bidrar ikke til å endre de eksisterende samfunnsstrukturene (Boje, 2017, s. 29).

3.5.3 Inkluderende medborgerskap

I et inkluderende medborgerskap vil anerkjennelse av forskjellighet vektet like tungt som adgang til universelle rettigheter (Boje, 2017, s. 216). Ruth Lister (2007) har forsøkt å avgrense denne modellen av medborgerskap ved å stadfeste fire prinsipper som i en slik medborgerskapsmodell vil være avgjørende for å kunne inkludere borgerne i samfunnets sosiale relasjoner. Disse prinsippene er rettferdighet, anerkjennelse av forskjellighet, respekt for den enkeltes selvbestemmelse og solidaritet, og ved at borgerne har vilje til å identifisere seg med, og handle med fellesskapet for å realisere universelle krav om rettferdighet og anerkjennelse (s. 50, referert fra Boje, 2017, s. 217).

3.5.4 Aktivistisk medborgerskap

Engin Isin (2009) beskriver i sin analyse av medborgerskapet hvordan borgerne har mulighet til å flytte oppmerksomheten fra medborgerskapets formelle rettigheter, til fordel for å sette fokus på praksiser som setter borgerne i stand til å utøve en politisk kamp for å omformulere medborgerskapets vilkår (acts of claiming citizenship), og slik utøve et aktivistisk

medborgerskap. De aktivistiske medborgere er borgere som stiller krav om rettigheter og forpliktelser, men også krav om inklusjon av borgere «der ikke er insidere - fremmede, outsiders og ekskluderte» – det vil si alle som er ekskludert fra den etablerte norm om medborgerskap (s. 384, referert fra Boje, 201, s. 214).

Den aktivistiske medborgeren involverer seg i formuleringen av de økonomiske, politiske og sosiale vilkår for borgernes liv, tar aktive grep for å redefinere regler, praksiser og sedvaner når det gjelder deltakelse i samfunnets ulike sfærer, og redefinerer premissene for deltakelse og utøvelse av medborgerskapet (Isin, 2009, s. 385, referert fra Boje, 2017, s. 214-215).

Gjennom å medvirke aktivt til å sikre økonomisk likhet gjennom omfordeling av ressurser, anerkjennelse av forskjellighet, samt en likere demokratisk representasjon for alle samfunnets sosiale grupper angriper den aktivistiske medborgeren de eksisterende samfunnsstrukturer og skaper kollektive og solidariske rammer for samfunnsendring (Boje, 2017, s 29).

4 Empiri

Jeg vil i dette kapitlet se på ulike områder hvor mennesker med funksjonsnedsettelse kan oppleve hindringer for utøvelse av sitt sivile, politiske og sosiale medborgerskap.

4.1 Medborgerskapets sivile sfære - diskriminering i arbeidslivet

Bjørnshagen og Larsen Østerud (2021) har undersøkt utbredelsen av og årsakene til diskriminering av mennesker med funksjonsnedsettelse i ansettelsesprosesser i det norske arbeidsmarkedet. Tidligere kvalitative studier har avdekket at funksjonshemmede opplever seg diskriminert i arbeidslivet (Chhabra, 2020; Vedeler, 2014, referert fra Bjørnshagen & Larsen Østerud, 2021, s. 211), men forskerne har ikke kjennskap til at liknende studier har vært gjort i norsk sammenheng. Bjørnshagen og Larsen Østerud finner at arbeidsgivere til en viss grad uttrykker bekymringer om produktivitet, men problematiserer i større grad hvorvidt kandidaten vil "passe inn sosialt" i arbeidsmiljøet (2021, s. 211).

Gjennom felteksperimenter har forskerne først sendt ut kvalifikasjonsmessig like jobbsøknader, med kun funksjonsnedsettelse som variabel. Søknadene er sendt til jobber der hvor det å ha funksjonsnedsettelse som beskrevet i søknaden skal være av liten betydning for utførelse av jobben. Intervjuinnkallingen viste henholdsvis 22,1 % innkallingsrate hos søkerne som ikke oppga å ha en funksjonsnedsettelse, mot 11,2 % hos de funksjonsnedsatte. Videre finner forskerne at de som oppga å ha en funksjonsnedsettelse hadde 17,2 % lavere sannsynlighet for å få noen form for positiv respons fra arbeidsgivere enn kontrollgruppen (Bjørnshagen & Larsen Østerud, 2021, s. 215-216).

I de oppfølgende intervjuene la to av arbeidsgiverne produktivitetsvurderinger til grunn for hvorfor de ikke hadde kalt kandidaten inn. De ga begge uttrykk for bekymring over om

kandidaten kunne utføre arbeidsoppgavene raskt nok, uten selv å ha snakket med kandidaten.

Forskjellsbehandlingen ble dermed legitimert med generelle antakelser om lavere produktivitet. I andre intervjuer knyttet arbeidsgivere avvisningen til sosiale årsaker; en oppga at han anså det som vanskelig å inkludere vedkommende på reiser, og mente at turen ville kunne bli “veldig mye dårligere” for de andre som måtte håndtere vedkommendes funksjonsnedsettelse. En annen oppga at det ville bli vanskelig å inkludere vedkommende på sammenkomster utenfor arbeidet. En tredje oppga at han var redd for arbeidsmiljøets utvikling, med “en sånn krøpling som på en måte ikke bidrar, men trekker energi fra gruppen” (Bjørnshagen & Larsen Østerud, 2021, s. 218-219).

I tråd med tilsvarende felteksperimenter fra andre land (Ameri mfl. 2018; Baert 2014; Baert mfl. 2016; Bellemare mfl. 2018, referert fra Bjørnshagen & Larsen Østerud, 2021, s. 221) konkluderer forskerne med at denne studien viser tydelig at funksjonshemmede blir diskriminert i det norske arbeidsmarkedet. Videre konkluderes det med at bekymringer om produktivitet, som ofte er tematisert i studier av arbeidsgiveres holdninger til funksjonshemmede, er mindre fremtredende enn arbeidsgiverne til bekymringer om hvordan personen vil passe inn i det eksisterende arbeidsmiljøet. Forskerne peker på at dette funnet også underbygges av andre nylige studier, som har vist at informasjon om ulike former for økonomisk støtte har liten effekt på arbeidsgivers interesse for en funksjonshemmet jobbsøker (Baert mfl. 2016; Bellemare mfl. 2018; Shamshiri-Petersen & Krogh, 2020, referert fra Bjørnshagen & Larsen Østerud, 2021, s. 221).

4.2 Medborgerskapets politiske sfære - politisk deltakelse

Blant sentrale elementer i utøvelse av medborgerskapet er politisk deltakelse blant funksjonshemmede et område som ifølge Guldvik et. al. (2010) har vært av liten forskningsinteresse både i Norge og internasjonalt (Shields, 1998; Askheim, 2008, referert fra Guldvik et. al., 2010, s. 33-34). Blant studiene som har vært gjort tyder imidlertid amerikanske studier på at funksjonshemmede har en langt lavere valgdeltakelse enn andre mennesker. Manglende tilgjengelighet, i form av fysisk utforming, transport o.l. fremstår som viktige forklaringer for manglende politisk deltakelse (Guldvik et. al., 2010, s. 34 -39).

Guldvik et. al.s (2010) undersøkelser finner at universell utforming ennå i liten grad synes å stå på den kommunalpolitiske dagsordenen. Tilgjengelighet som problemstilling synes betraktet å være et problem knyttet til enkeltindivider, og kommer først på dagsordenen når det aktualiseres (Guldvik et. al., 2010, s. 44). Forskerne finner samtidig at universell utforming er en nødvendig, men ikke tilstrekkelig betingelse for å inkludere funksjonshemmede i den politiske sfæren. Deres undersøkelser viser at selv med tilrettelegging av fysiske omgivelser og møteorganisering sikres de funksjonshemmede likevel ikke reell uavhengighet og innflytelse, idet deres deltakelse også beror på helsemessige forutsetninger for å tilpasse seg politikkenes arbeidsbetingelser. Lange møter, ofte uten fastsatt sluttidspunkt også vil kunne kreve tilgang på assistanse på ubestemt tid (Guldvik et. al., 2010, s. 45). Guldvik et. al. (2010) mener videre å ha funnet at mange funksjonsnedsatte ikke opplever seg anerkjent på like fot med andre politiske aktører. Forskerne konkluderer med at funksjonsnedsatte ikke kan delta på like vilkår som andre, og at det politiske medborgerskapet dermed ikke er fullt ut ivaretatt for denne gruppen (s. 45-47).

4.3 Medborgerskapets sosiale sfære - inklusjon

I psykisk helsearbeid- og rustjenester ble medborgerskapsbegrepet aktualisert gjennom de erfaringer som ansatte i oppsøkende behandlingsteam i New Haven i USA gjorde seg på 1980- og 90-tallet. Mange med rus- og psykisk helseutfordringer opplevde å få god hjelp av de oppsøkende teamene til å mestre hverdagen, men manglet tilhørighet og var i liten grad deltakende i samfunnet (Rowe, 1999, referert fra Pettersen s. 32). Selv om de oppsøkende teamene erfarte å kunne tilby tilgang til støtte, behandling og sosiale og materielle ressurser, bidro deres tjenester i liten grad til å dekke mer affektive behov som positiv identitet og opplevelse av tilhørighet i lokalsamfunnet og nabolagene. Dette medførte at mange flyttet ut av boligen de hadde fått tildelt, og flyttet tilbake tilbake til gata, hvor de følte tilhørighet. Disse erfaringene understreket behovet for en mer medborgerlig tilnærming til mennesker med oppfølgingsbehov (Pettersen, 2022, s. 32)

I kjølvannet av disse erfaringene ble tiltaket "The citizens Project" etablert (Rowe et al., 2007, referert fra Pettersen, 2022, s. 32), hvor målgruppen var mennesker med rus- og psykisk helseutfordringer som hadde sittet i fengsel, og nå skulle tilbake til samfunnet. I grupper på 15-20 personer møttes deltakerne jevnlig gjennom et halvt år. Kursene la vekt på en gradvis bevisstgjøring av både plikter, roller og relasjoner som skulle styrke deltakernes evne til å inngå i samfunnet igjen. Fokuset lå på å støtte deltakerne i å bygge sosiale nettverk og finne tilgang til ressurser i lokalmiljøet, for slik å bygge tilhørighet i samfunnet. Effektstudier har i ettertid vist nytteverdien av en slik intervensjon sammenliknet med tradisjonell oppfølging (Pettersen, 2022, s. 32). I hovedsak viser funnene bedre opplevd livskvalitet, jobbtilfredshet og redusert bruk av rusmidler hos dem som deltok (Rowe, et al., 2007, referert fra Pettersen, 2022, s. 32). Dette ble starten på utviklingen av medborgerskap både som teoretisk begrep og som anvendt verktøy i utviklingen av tjenester til personer med rus- og psykisk helseutfordringer (Pettersen, 2022, s. 32).

I de senere årene har kommunenes innsats for å bosette mennesker med rus- og psykisk helse-utfordringer blant annet resultert i etableringen av "småhus". Erfaringer viser at mange er fornøyd med å endelig ha et sted som er sitt (Pettersen, 2022, s. 36). Imidlertid

oppleves beliggenheten ofte som avsides og "bortgjemt", og utformingen "sjuskete", noe som kan bidra til en opplevelse av å være gitt opp, stuert bort og plassert utenfor samfunnet (Sørly et al., 2021; Wågø et al., 2021, referert fra Pettersen, 2022, s. 36). Pettersen peker på at dette kan skade tilhørigheten til nabolag og lokalsamfunn, og dermed virke hemmende for medborgerskapet (2022, s. 36). Dilemmaet er at mennesker med rus- og psykisk helseutfordringer ønsker primært å bo i vanlige nabolag, mens de som bor i vanlige nabolag ofte tenker "not in my backyard" (Pettersen, 2022, s. 36). "Not in my backyard" (NIMBY) er et uttrykk som betegner motstand mot noe som oppleves uønsket i eget nærmiljø, på bakgrunn av en antatt ugunstig effekt på omgivelsene (Wexler, 1996, s. 92). Å oppleve seg uønsket som nabo og meddeltaker i lokalmiljøet vil kunne virke forhindrende for å oppleve inklusjon i lokalsamfunnet, som er et viktig element i medborgerskapets sosiale sfære.

5 Drøft

Vi fant i kapittel 4.1 at mennesker med funksjonsnedsettelse opplever å bli forhindret fra deltakelse i arbeidslivet.

I kapittel 4.2 fikk vi kjennskap til at mennesker med funksjonsnedsettelse opplever å ikke kunne delta på like vilkår med andre i lokalpolitikken.

I kapittel 4.3 lærte vi at mennesker med rus- og psykisk helse-utfordringer opplever å ikke få adgang til deltakelse i lokalsamfunnet.

Vi finner med andre ord at tross sosialpolitiske løfter om, og forpliktelser til vern mot ekskludering forekommer det likevel at mennesker blir frarøvet muligheten til aktiv samfunnsdeltakelse og medborgerskap, på det sivile, det politiske og det sosiale område, på bakgrunn av sine funksjonsnedsettelse.

Jeg vil i dette kapitlet drøfte min problemstilling: «Hva kan forhindre utøvelse av medborgerskap for mennesker med funksjonsnedsettelse?» med utgangspunkt i oppgavens tidligere presenterte teori om medborgerskapets premisser.

5.1 Deltakelse i medborgerskapets ulike sfærer

Medborgerskapet gir alle mennesker, uavhengig av klasse, kjønn eller funksjonsnivå likeverdig rett til deltakelse i alle samfunnets sider (Karlsson, 2021, s. 39). Mine funn viser likevel at både på det sivile, politiske og det sosiale området opplever mennesker med ulike funksjonsutfordringer å ikke gis mulighet til å realisere denne retten.

I kapittel 4.1, der Bjørnshagen og Larsen Østerud (2021) undersøker diskriminering i ansettelsesprosesser i arbeidslivet fant vi at mennesker med funksjonsnedsettelse opplever å ikke bli gitt mulighet for deltakelse i arbeidslivet på bakgrunn av sine funksjonsutfordringer. Retten til arbeid er en sentral del av medborgerskapets sivile rettighetsfære (Marshall, 1950/2003, s. 60; Ekeland, 2021, s. 155-156; Bergem, 2007, s.

104). Arbeid er samtidig tett knyttet til vår identitet og selvrealisering, og sikrer også autonomi ved å gi mulighet for selvforsørgelse (Halvorsen, 2012, s. 188).

Å ikke kunne realisere rettigheter på medborgerskapets sivile område kan samtidig ha konsekvenser også for andre sider ved medborgerskapet. Retten til arbeid er, i tillegg til en sivil rettighet, også en sentral dimensjon ved det å oppleve inklusjon i samfunnet (Karlsson & Borg, 2017, s. 103). Som ansatt har man en definert plass i samfunnet, med tilhørende rettigheter og plikter. Det å være i arbeid gir opplevelser av samfunnsdeltakelse, egen utvikling og å kunne bidra til, og være en del av fellesskapet (Karlsson & Borg, 2017, s. 103). Arbeid har dermed også betydning for mulighet for utøvelse av den sosiale siden av medborgerskapet.

Sosial eksklusjon i nærmiljøet, som vist i kapittel 4.3, kan videre innebære at man i realiteten heller ikke tilkjenner den samme retten som andre til å bosette seg hvor man vil som autonom medborger. Realisering av autonomi, som grunnlag for utøvelse av sivile medborgerskapsrettigheter kan igjen ses som en forutsetning for deltakelse i det politiske livet, slik vi fant i kapittel 4.2.

Vi finner dermed at medborgerskapets ulike sfærer overlapper hverandre, og at manglende mulighet for deltakelse på et område i seg selv også utfordrer muligheten til deltakelse og utøvelse av medborgerskapet på andre områder.

5.2 Medborgerskap og likeverd

Målet om full deltakelse gjenspeiler i norsk sosialpolitikk en grunnleggende norm om likeverd (NOU: 2001: 22, s. 11). Likeverd ville i Marshalls analyse kunne oppnås ved realisering av velferdsstaten og utvidelse av borgernes rettigheter gjennom universelle sosiale rettigheter (Pettersen, 2022, s. 31). Imidlertid har velferdsstaten hatt en radikal utvikling siden Marshalls tid. Marshalls visjoner om offentlig dekning av helsevesen og utdanning, og rettighetsfestet alderspensjon og arbeidsledighetstrygd har for lengst trådt i kraft. De sosiale rettighetene som i Marshalls teori skal legge grunnlag for deltakelse i

samfunnet ser dermed ikke ut til i tilstrekkelig grad å ha bidratt til å legge premisser for likeverdig medborgerskap for alle.

Medborgerskapet har samtidig sin opprinnelse i de normer og forventninger samfunnet stiller til den enkeltes deltakelse, og bidrar i en slik forståelse til at noen verdsettes og andre ikke (Harper et al., 2017; Rowe et al., 2001, referert fra Pettersen 2022, s. 31). Det har vært hevdet at det aktive medborgerskapet i økende grad blitt gjort til et vilkår i forbindelse med samfunnsdeltakelse, i takt med de stadige reforhandlingene av medborgerskapets premisser (Boje, 2017, s. 205; Loftager, 2003, s. 33). Borgerne forventes i stadig økende grad å innfri krav om selvstendighet, om å være aktive på arbeidsmarkedet, samt å aktiv delta i lokalsamfunnet. Hvor det i Marshalls analyse var de sosiale rettighetene som sto i fokus, dreier fokuset i dag om de sosiale pliktene (Boje, 2017, s 80).

Det ville være urimelig å forvente at mennesker med funksjonsnedsettelse skal besitte de samme ressursene som andre til å innfri medborgerskapets krav til selvstendighet og aktiv deltakelse på de ulike samfunnsarenaer på lik linje med andre.

Likevel har mennesker som er blitt vurdert å være avhengig av andre, eller ikke egnet til å yte tilstrekkelig innsats til fellesskapet, tradisjonelt ikke blitt anerkjent som likeverdige borgere, men i stedet redusert til hjelpemottakere eller tjenestebrukere (Lid, 2017, s. 18). Lid (2017) hevder at mange av barrierene mennesker med funksjonsnedsettelse møter dreier seg heller ikke først og fremst dreier seg om manglende tilrettelegging, men i større grad om holdninger (s. 18). Funksjonshemming som kategori er skapt gjennom etableringen av en normalitet, og er slik blitt konstruert som noe negativt, avvikende og uønsket (Lid & Wyller, 2017, s. 39-41). Funksjonsnedsettelse kan derfor være noe mange ikke ønsker å forholde seg til i sin umiddelbare nærhet, eller sin «backyard». Pettersen (2022) påpeker at samfunnet har makt til å ekskludere borgere som skiller seg ut fra majoriteten (Pettersen, 2022, s. 31). Oppgavens presenterte empiri synes å underbygge dette, ved å gi NIMBY-problematikken en viss allmennrelevans i møte med funksjonsnedsettelse også på andre områder enn i lokalsamfunnet. Enten vi snakker om nærmiljøet, eller det politiske miljøet eller arbeidsmiljøet kan det se ut til å handle om mennesker som avviker fra den medisinske og normative «normalen», som uønsket i «mitt sosiale miljø».

Slike holdninger utgjør unektelig en trussel mot medborgerskapets prinsipper om likeverd, og virker som vi ser forhindrende for funksjonsutfordredes utøvelse av medborgerskap. Et økt fokus på mennesker med funksjonsutfordringer som medborgere, fremfor som tjenestebrukere eller funksjonsnedsatte, kan bidra til at denne gruppen i større grad kan erfare reelle muligheter til å være likeverdige, aktive medborgere (Karlsson og Borg, 2017, s. 88; Sommer et. al., 2013, s. 36-45; Næss i intervju med Kristiansen Rønning, 2021).

5.3 Medborgerskap og inkludering

Rowe. et. al. (2001) hevder at medborgerskapet for ekskluderte mennesker i praksis kan styrkes på to ulike måter; enten ved å styrke den enkeltes forutsetninger for å kunne ta del i samfunnet, eller ved å arbeide for å utvide samfunnets rammer for å kunne inkludere de ekskluderte (s. 14). Å styrke den enkeltes forutsetninger for deltakelse kan bidra til økt myndiggjøring, der den enkelte kan oppøve kontroll over eget liv gjennom å mobilisere egne ressurser (Ellingsen & Skjefstad, 2015, s. 104) og slik styrke sin kapasitet til i større grad å utøve et aktivt medborgerskap. Mine funn synes imidlertid å vise at å styrke den enkeltes forutsetninger for deltakelse alene ikke nødvendigvis bidrar til en større grad av inklusjon. Vektlegging av individuell mestring innenfor eksisterende rammer kan også komme til å tildekke de strukturelle forholdene som skaper marginalisering, diskriminering og undertrykking (Askheim, 2012, s. 88). En slik tilpasning til eksisterende rammer kan dermed bidra til en større grad av integrering enn likeverdig inkludering, og vil ikke bidra til å endre medborgerskapets rammebetingelser.

Det å skape et samfunn der hvor den enkelte kan oppleve seg inkludert og anerkjent som samfunnsmedborger synes dermed å kreve noe mer enn individuell tilrettelegging for deltakelse. Det krever et samfunn som tilrettelegger for fullverdig medborgerskap, ved å aktivt utøve sosial likeverd og anerkjennelse av forskjellighet, og som også evner å utvide samfunnets rammer for å oppnå dette. Det inkluderende medborgerskapet synes i så måte å inneha kvaliteter til å kunne romme dette, gjennom fokus på rettferdighet, anerkjennelse av forskjellighet og respekt for den enkeltes autonomi og universelle rettigheter (Lister, 2007, s.

50, referert fra Boje, 2017, s. 217). Dette er verdier som også reflekteres godt gjennom konvensjonen om rettigheter til mennesker med nedsatt funksjonsevne (2006). Konvensjonens relasjonelle forståelse av funksjonsutfordringer, som favner om både den enkeltes individuelle behov for tilrettelegging, og samtidig arbeider med de sosiale og samfunnsmessige forutsetningene for den enkeltes mulighet for deltakelse kan bidra til å bygge et godt rammeverk omkring det inkluderende medborgerskapet.

5.4 Medborgerskapsarbeid i praksis

Praktisk medborgerskapsarbeid kan ta form på ulike måter.

I en liten kommune i Nordland arrangerte den psykiske helsetjenesten tur til Spania - for brukere, for andre som trengte litt fri fra hverdagens trivialiteter, og for andre igjen som bare ville reise på tur med sambygdingene, med hensikt å skape et inkluderende fellesskap på tvers av bruker- og borgerstatus (Lyngved, 2014). Dette kan ha bidratt til å styrke brukergruppens muligheter til utøvelse av sitt sosiale medborgerskap.

I en større kommune på Vestlandet arrangerte en lokal avdeling for ROP-lidelser stortingsvalg i egne lokaler, for å sikre sårbare mennesker medbestemmelsesrett i samfunnet, og styrke brukergruppens rett til politisk medborgerskap (Wilhelmsen Giske, 2014).

Ved VID vitenskapelige høyskole brytes det barrierer i academia når det høsten 2022 startes opp høyskoleutdanning for mennesker med utviklingshemming, som ledd i å ivareta også denne gruppens rett til utdanning, og med det sikre deres mulighet til å oppnå selvrealisering og utøvelse av sitt sivile medborgerskap (Knutsdatter Arnhøy & Kvistum, 2021).

Slike praksiseksempler kan sies å reflektere et inkluderende medborgerskap, ved på ulike måter å utvide rammene for inkludering.

De valgte eksemplene på praktisk medborgerskapsarbeid presenteres oss som henholdsvis en sykepleiers, en erfaringskonsulent, og en professor med bakgrunn i teologi i samarbeid med Norsk Forbund for Utviklingshemmedes nybrottsarbeid, men reflekterer samtidig godt

samfunnsarbeid, som omtales som en av hovedarbeidsmåtene innenfor sosialt arbeid (Hutchinson, 2010, s. 13). Samfunnsarbeid analyserer og arbeider med nettopp de strukturer, prosesser og holdninger som forhindrer mennesker i å delta som aktive medborgere (Hutchinson 2010, s. 31), og kan derfor være en svært relevant arbeidsmetode for praktisk, sosialt medborgerskapsarbeid. Aamodt (2013) mener det er nettopp vår utfordring å synliggjøre vår solidaritet med samfunnets utsatte grupper, og vise hvordan våre sosialfaglige tilnæringsmåter kan bidra til å bedre hverdagen for vanskeligstilte mennesker. Medborgerskap kan være en nyttig tilnærming til å identifisere prosesser som innebærer sosial ekskludering, og til å målsette ubegrenset medlemskap for marginaliserte grupper i samfunnet (Pettersen, 2022, s. 31), som vist i dette kapitlets eksempler. Medborgerskap synes derfor å være et godt verktøy for sosialt arbeids metoder.

Å bidra til å fremme et inkluderende medborgerskap, der fokus ikke ligger på den enkeltes funksjonsnedsettelse, men på å inkludere hver enkelt medborger - i nærmiljøet, i politikken og i arbeidslivet, med hensikt å fremme den enkeltes reelle mulighet for likeverdig deltakelse og utøvelse av sitt medborgerskap, synes å være et naturlig perspektiv for sosionomens plass i reforhandlingen om fremtidens medborgerskap. Å bruke vår stemme for å påvirke de eksisterende rammebetingelsene må anses som den ypperste form for praktisk medborgerskapsarbeid, og er helt i tråd med sosionomiens historiske rolle som en fagbevisst, sterk og engasjert profesjon (Aamodt, 2013). Skal vår røst, og vårt perspektiv høres må vi imidlertid sørge for å ta vår plass i debatten, og vise at sosialt arbeid både har de verdiene, og de verktøyene som trengs for å sette praksis til teorien om et mer inkluderende medborgerskap.

Kivisto og Faist (2007) hevder at historien om medborgerskap gjennom de siste århundrene kan ses som en stadig kamp ført av de marginaliserte, umyndiggjorte eller av andre årsaker "uegnede" borgere med mål om å bli inkludert blant landets verdige borgere (s. 18, referert fra Boje, s. 165). Som vi ser er denne kampen på ingen måte over. I tråd med sosialt fagfelts verdier, som tydeliggjør vårt ansvar for å motarbeide marginalisering, diskriminering og utenforskap bør vi som profesjonsutøvere være de fremste til å videreføre denne kampen.

6 Konklusjon

Vi har sett at medborgerskap kan utøves på ulike måter, men også at eksklusjon fra deltakelse, ulikeverd og utilstrekkelige rammer for inklusjon kan forhindre medborgerskapsutøvelse for mennesker med funksjonsutfordringer, både på det sivile, det politiske og det sosiale område.

Det ordinære medborgerskapet bygger som vi har lært på samfunnsinkludering gjennom allerede eksisterende familie- og naboskapsrelasjoner, men tilrettelegger i liten grad for økt mulighet til samfunnsdeltakelse for mennesker uten disse ressursene, og har derfor ikke blitt videre omtalt i denne oppgaven.

Det aktive medborgerskapet, som vi finner å ha en fremtredende rolle i samfunnet i dag, betinger i stor grad at den enkelte selv tar ansvar for, og også besitter ressurser til å aktivt delta på de ulike samfunnsarenaer, for slik å utøve sitt sivile, politiske og sosiale medborgerskap. Vi finner samtidig at mennesker med funksjonsnedsettelse opplever å møte holdninger i samfunnet som frarøver den enkelte reell mulighet til å selv ta det nødvendige ansvaret for å inkluderes på de ulike arenaer. Verken tilrettelegging eller nedfelte rettigheter og vern mot diskriminering synes tilstrekkelig for å sikre mennesker med funksjonsutfordringer reell mulighet til likeverdig deltakelse på samfunnets ulike arenaer, og det aktive medborgerskapet kan dermed synes å pålegge borgerne et for stort individuelt ansvar for sin samfunnsdeltakelse.

En reforhandling av medborgerskapet kan synes nødvendig, med tanke på å fremheve retten til deltakelse som en sentral dimensjon ved medborgerskapet. Det inkluderende medborgerskapet synes godt egnet som grunnlag for et samfunn der forskjellighet anerkjennes, og også mennesker med funksjonsutfordringer inkluderes og anerkjennes som fullverdige medborgere, og slik gis reelle muligheter for medborgerskapsdeltakelse. En bevegelse mot det inkluderende medborgerskapet kan bidra til at de sosiale rettighetene igjen får et større fokus enn de sosiale pliktene. Konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne bærer i seg verdier som synes naturlig å ligge til

grunn for et slikt medborgerskap, og kan bidra til å gi retning ved utforming av et mer inkluderende medborgerskap.

Å legge til rette for et inkluderende medborgerskap synes samtidig å kreve at noen også går på barrikadene og utøver et aktivistisk medborgerskap, med hensikt å fremme et inkluderende medborgerskap for de gruppene som i dag faller utenfor.

Den aktivistiske medborgeren stiller, som vi husker fra kapittel 3, krav om inklusjon for alle som er ekskludert fra den etablerte norm for medborgerskap, og tar aktive grep for å redefinere regler, praksiser og premisser for deltakelse og utøvelse av medborgerskapet, og endrer rammebetingelsene til fordel for å sikre inklusjon av marginaliserte grupper. Å innta en slik rolle synes å kreve nettopp de ressurser, den kunnskap og den posisjon vi som profesjonsutøvere i sosialt arbeid besitter. Det kan dermed synes som om vårt overordnede ansvar for å realisere et inkluderende medborgerskap forplikter oss til selv å innta et bevisst, og aktivistisk medborgerskap, med hensikt å fremme retten til medborgerskap og likeverdig deltakelse på alle samfunnets arenaer.

Som profesjonsutøvere må vi i så fall, som Aamodt oppfordrer til i sin artikkel, tilbake på barrikadene.

7 Avsluttende betraktninger

Som profesjonsutøvere ilegges vi et særskilt ansvar for å bidra til å skape et inkluderende samfunn, der likeverd ligger til grunn for å sikre at alle gis rom for å utøve sitt medborgerskap. Samtidig må vi ikke glemme at et samfunn medskapes, og medborgerskapet gjelder oss alle. Vår innsats handler derfor ikke kun om hva vi gjør - men også om hvem vi er i hva vi gjør (Henriksen & Vetlesen, 2015, s. 221). Å endre samfunnets, og medborgerskapets rammebetingelser krever mer enn aktivisme gjennom profesjonsutøvelse. Det krever et aktivistisk engasjement, ikke først og fremst som profesjonsutøvere - men som medborgere.

Som profesjonsutøvere må vi trå barrikadene - som medborgere må vi forplikte oss til aldri å tre ned fra dem.

Når det kommer til stykket har vi alle et felles ansvar for å medskape samfunnet i kraft av selv å være medborgere. Vi står alle ansvarlig for å medskape et samfunn hvor alle gis rom for utøvelse av sitt medborgerskap, alle på sin unike måte, på sine premisser, og hvor funksjonsmangfoldet anerkjennes og inkluderes - der ingen er annerledes, men alle er forskjellig, og alle ønskes velkommen til «our backyard».

Psykologen og erfaringseksperter Patricia Deegan (1996), sier om de utfordringene hun selv, og mennesker med liknende funksjonsutfordringer står overfor: «The goal ... is not to get mainstreamed. We don't want to be mainstreamed. We say let the mainstream become a wide stream that has room for all of us and leave no one of us stranded» (s. 92).

Sannheten i hennes ord er hva som fordrer oss til å gå på barrikadene - som profesjonsutøvere, som aktivister, og som medborgere. Vi er tross alt ikke sosialarbeidere kun fordi vi valgte oss et fagfelt, eller en profesjon. Vi er sosialt arbeids krigere, og de iboende menneskerettighetenes voktere. Det er et ansvar som forplikter.

Litteraturliste

Arbeids- og inkluderingsdepartementet. (2007). *Et inkluderende språk*.

https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/aid/publikasjoner/veiledninger_og_brosjyrer/2007/veileder_inkluderende_sprak_2007.pdf

Askheim, O. P. (2012). *Empowerment i helse- og sosialfaglig arbeid. Floskel, styringsstrategi eller frigjøringsstrategi?* Gyldendal Norsk Forlag.

Berg, B., Ellingsen, I. T., Levin, I. og Kleppe, L. C. (2015). Hva er sosialt arbeid? I Ellingsen, I. T., Levin, I., Berg, B. & Kleppe, L. C. (Red.), *Sosialt arbeid. En grunnbok*. Universitetsforlaget.

Bergem, R. (2007). Medborgarskap og myndiggjering. I Ekeland, T.-H. og Heggen, K. (Red), *Meistring og myndiggjering. Reform eller retorikk?* (s. 102-120). Gyldendal Akademisk.

Bjørnshagen, V. & Larsen Østerud, K. (2021). Diskriminering av funksjonshemmede i arbeidslivet – funn fra et felteksperiment og oppfølgingsintervjuer. *Søkelys på arbeidslivet. Norwegian Journal of Working Life Studies* 38(3-4), 210-225.

<https://www.idunn.no/doi/10.18261/issn.1504-7989-2021-03-04-04>

Boje, T. P. (2017). *Civilsamfund, medborgerskab og deltagelse*. Hanz Reitzels Forlag.

Dalland, O. (2012). *Metode og oppgaveskriving* (5. utg.). Gyldendal Akademisk.

Deegan, P. (1996). Recovery as a journey of the heart. *Psychiatric Rehabilitation Journal*, 19(3), 91. <https://doi.org/10.1037/h0101301>

Ekeland, T.-J. (2021). Myndiggjorte brukere og umyndiggjorte hjelpere. I Skjeldal, E. (Red.). *Kritiske perspektiver på brukermedvirkning* (s. 153-180). Universitetsforlaget.

Ellingsen, I. T. og Skjefstad, N. S. (2015). Anerkjennelse, myndiggjøring og brukermedvirkning. I Ellingsen, I. T., Levin, I., Berg, B. & Kleppe, L. C. (Red.), *Sosialt arbeid. En grunnbok*. (s. 97-111). Universitetsforlaget.

Fellesorganisasjonen (FO). (2019). Yrkesetisk grunnlagsdokument. [Brosjyre]. FO.
<https://www.fo.no/getfile.php/1324847-1580893260/Bilder/FO%20mener/Brosjyrer/Yrkesetisk%20grunnlagsdokument.pdf>

FHI Folkehelseinstituttet. (2016). *Tverrsnittstudie*.
<https://www.helsebiblioteket.no/kunnskapsbasert-praksis/kritisk-vurdering/tverrsnittstudie>

Fjørtoft, K. (2016). Rettferdighet som deltakelse på like vilkår. *Agora 33(2)*, 22-39.
<https://doi.org/10.18261/ISSN1500-1571-2015-02-03-03>

Forente nasjoner. (2006). *Konvensjon om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne*. Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet.
https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/sla/funk/konvensjon_web.pdf

Grue, L., & Rua, M. (2013). Introduksjon : Funksjonshemninger, forståelser og erfaring. I *To skritt foran: om funksjonshemning, oppvekst og mestring*. (s. 119-142). Gyldendal akademisk.

Guldvik, I., Askheim, O. P. & Johansen, V. (2010). Politisk medborgerskap for alle? Lokalpolitisk deltakelse blant funksjonshemmede. *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*, 26(1), 31-50. <https://doi-org.ezproxy.vid.no/10.18261/ISSN1504-2936-2010-01-03>

Halvorsen, K. (2012). Lønnsarbeidet – vår tids sekulære religion. I S. Stjernø, & E. Øverbye (Red.), *Arbeidslinja – arbeidsmotivasjonen og velferdsstaten* (s. 188-198). Universitetsforlaget.

Henriksen, J.-O. og Vetlesen, A. J. (2015). *Nærhet og distanse. Grunnlag, verdier og etiske teorier i arbeid med mennesker* (3. utg.). Gyldendal Akademisk.

Hutchinson, G. S. (2010). *Samfunnsarbeid. Mobilisering og deltakelse i sosialfaglig arbeid* (3. utg.). Gyldendal Akademisk.

Karlsson, B. E. (2021). Perspektiver på medvirkning, medborgerskap og menneskerettigheter i psykisk helse-feltet. I Sørly, R., Karlsson, B. E. og Sjøfjell, T. (Red.), *Medvirkning i psykisk helse- og rusarbeid* (s. 34-47). Universitetsforlaget.

Karlsson, B. og Borg, M. (2017). *Recovery. Tradisjoner, fornyelser og praksiser*. Gyldendal Akademisk.

Kristiansen Rønning, A. (2021). - *Vi må se på de vi hjelper som medborgere, ikke brukere*. Nasjonalt kompetansesenter for psykisk helsearbeid NAPHA.

<https://napha.no/content/25014/-vi-ma-se-pa-de-vi-hjelper-som-medborgere-ikke-brukere>

Leseth, A. B. og Tellman, S. M. (2018). *Hvordan lese kvalitativ forskning*. (2. utg.). Cappelen Damm Akademisk.

Levin, I. (2004). *Hva er sosialt arbeid*. Universitetsforlaget.

Levin, I. (2015). Sosialt arbeid som spenningsfelt. I Ellingsen, I. T., Levin, I., Berg, B. & Kleppe, L. C. (Red.), *Sosialt arbeid. En grunnbok*. Universitetsforlaget.

Lid, I. M. (2017). Martha C. Nussbaums politiske teori om rettferdighet som bidrag til et teoretisk grunnlag for likeverd og medborgerskap. *Fontene forskning* 17(1), 16-28.

<https://fonteneforskning.no/forskningsartikler/martha-c-nussbaums-politiske-teori-om-rettferdighet-som-bidrag-til-et-teoretisk-grunnlag-for-likeverd-og-medborgerskap-6.19.507967.5b6bb00dd1>

Lid, I. M. (2020). *Universell utforming og samfunnsdeltakelse*. Cappelen Damm Akademisk.

Lid, I. M. & Wyller, T. (2017). Fra heterotopier til medborgerskap. I Lid, I. M. & Wyller, T. (Red.), *Rom og etikk. Fortellinger om ambivalens* (s. 195-203). Cappelen Damm. <https://doi.org/10.23865/noasp.18>

Likestillings- og diskrimineringsombudet (LDO) (2015). CRPD 2015. Ombudets rapport til FNs komité for rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne - et supplement til Norges første periodiske rapport. https://www.ldo.no/globalassets/ldo_2019/03_ombudet-og-samfunnet/konvensjoner/fns-konvensjon-for-personer-med-nedsatt-funksjonsevne/crpd2015rapport.pdf

Loftager, J. (2003). Forord til den danske udgave ved Jørn Loftager. I Marshall, T. H. (1950/2003). *Medborgerskab og social klasse*. Hans Reitzels Forlag.

Lyngved, K. (2014). *Felles møteplasser gjør diagnosen uviktig*. Nasjonalt kompetansesenter for psykisk helsearbeid NAPHA. <https://napha.no/content/14878/felles-moteplasser-gjor-diagnosen-uviktig>

Marshall, T. H. (1950/2003). *Medborgerskab og social klasse*. Hans Reitzels Forlag.

NOU 2001: 22 (2001). *Fra bruker til borger — En strategi for nedbygging av funksjonshemmende barrierer*. Sosial- og helsedepartementet. <https://www.regjeringen.no/contentassets/1e18b045dd9346849813392b34c9cdc1/no/pdfa/nou200120010022000dddpdfa.pdf>

NOU 2016: 17. (2016). *På lik linje. Åtte løft for å realisere grunnleggende rettigheter for personer med utviklingshemming*. Barne- og likestillingsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/contentassets/b0baf226586543ada7c530b4482678b8/no/pdfs/nou201620160017000dddpdfs.pdf>

Owen, D. (2017). Citizenship and Human Rights. I Shachar, A., Bauböck, R., Bloemraad, I. og Vink, M. *The Oxford Handbook of Citizenship*. Oxford University Press.

Pettersen, H. Psykisk helse, medborgerskap og menneskerettigheter. *Tidsskrift for psykisk helse* 19(1), 29-39. <https://doi.org/10.18261/tph.19.1.3>

Rowe, M., Kloos, B., Chinman, M., Davidsen, L. & Cross, A. B. (2001). Homelessness, Mental Illness and Citizenship. *Social Policy and Administration* 35(1), 14-31. <https://doi.org/10.1111/1467-9515.00217>

Sommer, M., Strand, M., Borg, M. & Næss, O. (2013). Medvandrer og hverdagshjelper. Fagpersoners erfaringer med å bidra til styrking av brukeres medborgerskap. *Tidsskrift for psykisk helsearbeid* 10(1), 36-45. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3010-2013-01-05>

Stang, E. G. & Sveaass, N. (2015). *Hva skal vi med menneskerettigheter? Betydningen av menneskerettigheter i helse- og sosialfaglig arbeid*. Gyldendal.

Tufte, P. A. (2018). *Hvordan lese kvantitativ forskning*. Cappelen Damm Akademisk.

Wexler, M. N. (1996). A sociological framing of the NIMBY (not-in-my-backyard) syndrome. *International Review of Modern Sociology*, 26(1), 91–110. <http://www.jstor.org/stable/41421101>

Wilhelmsen Giske, H. (2021). *Avholder valg på botreningscenteret*. Nasjonalt kompetansesenter for psykisk helsearbeid NAPHA. <https://napha.no/content/25180/avholder-valg-pa-botreningscenteret>

Aamodt, L. G. (2013). Sosionomer på barrikadene? En kommentar til sosionomenes rolle og posisjon de siste 50 årene. *Fontene forskning* (1), s. 99-104. https://fonteneforskning.no/debatt/sosionomer-pa-barrikadene-6.19.264345.02eddf09a9?fbclid=IwAR23EghLyH-ScLrIBbFWwRaU8t2loxRHqoNuKnHC1M8tfhx3kE_tIMiD6E8

Vedlegg 1 – Selvvalgt litteratur

Askheim, O. P. (2017). Brukermedvirkningsdiskurser i den norske velferdspolitikken. Tidsskrift for velferdsforskning, 2(20), 134-149. <https://doi.org/10.18261/issn.2464-3076-2017-02-03> (16 sider)

Bergem, R. (2007). Medborgarskap og myndiggjering. I Ekeland, T.-H. og Heggen, K. (Red), *Meistring og myndiggjering. Reform eller retorikk?* (s. 102-120). Gyldendal Akademisk. (19 sider)

Bjørklyhaug, K. I. (2018). Er psykiske problem sosiale problem? - Om krafta i konteksten og definisjonsmakta i samfunnet. I Karlsson, B. og Borg, M. (Red.), *Perspektiver på psykisk helse- og rusarbeid. Recovery, erfaringsbasert kunnskap og samarbeidsbasert kunnskapsutvikling* (s. 69-81). Fagbokforlaget. (13 sider)

Bjørnshagen, V. & Larsen Østerud, K. (2021). Diskriminering av funksjonshemmede i arbeidslivet – funn fra et felteksperiment og oppfølgingsintervjuer. *Søkelys på arbeidslivet. Norwegian Journal of Working Life Studies* 38(3-4), 210-225. <https://doi-org.ezproxy.vid.no/10.18261/issn.1504-7989-2021-03-04-04> (16 sider)

Boje, T. P. (2017). *Civilsamfund, medborgerskab og deltagelse*. Hanz Reitzels Forlag. Kap. 1, 5, 6, 7, 8, 10. (206 sider)

Borg, M. (2021). Vilje til demokratisk deltagelse? Fra begrepsavklaring til kollektiv handling. I Sørly, R., Karlsson, B. E. og Sjøfjell, T. (Red.), *Medvirkning i psykisk helse- og rusarbeid*. Universitetsforlaget. (15 sider)

Ekeland, T.-J. (2021). Myndiggjorte brukere og umyndiggjorte hjelpere. I Skjeldal, E. (Red.). *Kritiske perspektiver på brukermedvirkning* (s. 153-180). Universitetsforlaget. (28 sider)

Fjørtoft, K. (2016). Rettferdighet som deltakelse på like vilkår. *Agora* 33(2), 22-39.

<https://doi.org/10.18261/ISSN1500-1571-2015-02-03-03> (18 sider)

Grue, L., & Rua, M. (2013). Introduksjon : Funksjonshemninger, forståelser og erfaring. I *To skritt foran: om funksjonshemning, oppvekst og mestring* (s. 119-142). Gyldendal akademisk. (24 sider)

Guldvik, I., Askheim, O. P. & Johansen, V. (2010). Politisk medborgerskap for alle? Lokalpolitisk deltakelse blant funksjonshemmede. *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*, 26(1), 31-50. <https://doi-org.ezproxy.vid.no/10.18261/ISSN1504-2936-2010-01-03> (20 sider)

Karlsson, B. og Borg, M. (2017). *Recovery. Tradisjoner, fornyelser og praksiser*. Gyldendal Akademisk. Kap. 5, 6. (38 sider)

Karlsson, B. E. (2021). Perspektiver på medvirkning, medborgerskap og menneskerettigheter i psykisk helse-feltet. I Sørly, R., Karlsson, B. E. og Sjøfjell, T. (Red.), *Medvirkning i psykisk helse- og rusarbeid* (s. 34-47). Universitetsforlaget. (14 sider)

Lid, I. M. (2017). Martha C. Nussbaums politiske teori om rettferdighet som bidrag til et teoretisk grunnlag for likeverd og medborgerskap. *Fontene forskning* 17(1), 16-28. <https://fonteneforskning.no/forskningsartikler/martha-c-nussbaums-politiske-teori-om-rettferdighet-som-bidrag-til-et-teoretisk-grunnlag-for-likeverd-og-medborgerskap-6.19.507967.5b6bb00dd1> (13 sider)

Lid, I. M. (2020). *Universell utforming og samfunnsdeltakelse*. Cappelen Damm Akademisk. Kap. 1, 2, 3, 4, 6. (58 sider)

Lid, I. M. & Wyller, T. (2017). Fra heterotopier til medborgerskap. I Lid, I. M. & Wyller, T. (Red.), *Rom og etikk. Fortellinger om ambivalens* (s. 195-203). Cappelen Damm. <https://doi.org/10.23865/noasp.18> (9 sider)

Lingås, L. G. (2018). *Ansvar for likeverd. Etikk i tverrfaglig arbeid med habilitering og rehabilitering* (2. utg.). Gyldendal Akademisk.

Kap. 3, 5. (28 sider)

Marshall, T. H. (1950/2003). *Medborgerskab og social klasse*. Hans Reitzels Forlag.

Kap. 2 (24 sider)

Owen, D. (2017). Citizenship and Human Rights. I Shachar, A., Bauböck, R., Bloemraad, I. og Vink, M. *The Oxford Handbook of Citizenship*. Oxford University Press. (21 sider)

Pettersen, H. Psykisk helse, medborgerskap og menneskerettigheter. *Tidsskrift for psykisk helse* 19(1), 29-39. <https://doi.org/10.18261/tph.19.1.3> (11 sider)

Sommer, M., Strand, M., Borg, M. & Næss, O. (2013). Medvandrere og hverdagshjelper. Fagpersoners erfaringer med å bidra til styrking av brukeres medborgerskap. *Tidsskrift for psykisk helsearbeid* 10(1), 36-45. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3010-2013-01-05> (10 sider)

Tilsammen 601 sider.